

Rengeteg.

I.

1. A *rengeteg* szót a nyelvtudományi vonatkozású irodalomban Sz D.² 1792. említi először: „*Rengeni*: rezzenni, rendülni. *Rengeteg*- (nagy, sűrű, roppant) *erdő*.”¹ Ez nemcsak adat, hanem a *reng* igére utaló etimológia is. — *Márton*: Lex. I. 1807.: „*Rengeteg erdő*, ein grosser Wald, grosse Waldungen.“ Lex. II. 1816. ezenkívül még: „*sylva spatiosa*“. — *SI.* (1803—) 1808. ezt írja: „*Rengeteg*. Tremor v. Tremulus, v. Ingens, Vastus, Densus.“ Nyilván Sz D.² után részben adatot közöl, részben meg a 'tremor vel tremulus' értelmezéssel a szó származását is pedzi. — *Kresznerics reng* alatt a *SI.*-féle közlést bizonyára Sz D.² alapján így toldja meg: „*Rengeteg erdő*. Sylva densa, ingens.“

Gyarm.: Voc. 1816.: *rengeteg* nincs.

Kassainál (IV, 207) ezt találjuk: „*Reng*, loco *Remg*, *Remeg*: Tremit: Vid. *Rem*, *Ret*, *Rez*. *Rengeteg erdő*: loco *Remgeteg* *Horrenda sylva*”². *Kassai* e szerint bizonyára a *rémítő* és *rettentő* szókkal kapcsolta össze a *rengeteg*-et. E felfogásával összefüggésben teszi meg latin megfelelőnek a „*horrenda sylva*“ kifejezést. Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a „*horrenda sylva*“ megfelelőnek a felvételébe, valamint a *remeg*: *rémítő* rokonításnak a felidézésébe és megerősítésébe belejátszott klasszikus latin költői ráemlékezés is ezekből: Vergilius: *Aeneis* IX. 381.: „*silva late dumis atque ilice nigra Horrida*“ | Horatius: „*Silva dumis horrida*“ | Juvenalis IX. 12.: „*horrida siccae silva comae*“, amely helyeken a *horrida* megfogható értelemben a. m. 'starrend, emporstarrend, struppig, stachelig, rauh' (vö. a *Klotz*- és *Benois*-*Goelzer*-féle latin szótárakat³). Úgy látszik, *Kassai* talán nem egész pontosan emlékezve, az idézetekben előforduló *horrida* szót átviteles 'schauderhaft, schrecklich, entsetzlich, grausig: borzasztó, iszonyú' jelentésben a közös etimológiájú és rokonértelmű *horrenda* szóval váltotta fel. — *Dankovszkynál* ez van: „*Rengeni*,

¹ Én szedettem dölten.

² Én ritkítottam.

³ *Forcellini* III, 314: 2) „Dicitur et de loco inculto, squalido.“

rengés, rengeteg, rengetni vide *rendíteni*.“ A *rendíteni* címszó alatt meg ez: „*Rengeteg*¹, tremorem ciens, ingens, horrendus², beben machend, ungeheuer gross. *Rengeteg erdő*³, ingens sylvia, ein grosser Wald.“ *Dankovszky* a legnagyobb valószínűség szerint *Kassai* után, sőt annak nyomán tárgyalja a szót. T. i. *Kassai* IV. kötete 1835-ből való; *Dankovszky* szótárának eleje 1833-ban jelent meg, az egész pedig 1836-ig látott napvilágot (vö. *Ferenczy Jakab*: Magyar Írók 96). Így *Dankovszky* „*horrendus*“ értelmezésének nem igen tulajdoníthatunk önálló jelentőséget.

A Tsz. 1838. *Szabó Elek*nek ilyen közlését adja a szóra vonatkozólag *Kézdialbisról*: „*Rengeteg*, a' nagy sűrű erdő, hol a' kiáltásnak echója mintegy rengésbe hozza a' helyet. Zeng, reng, cseng, leng, peng, teng — chinai szókat szagló syllabák. Székely szó.“ *Amit Szabó Elek* ír, az nyilvánvalóan magyarázat. Annyiban adat, hogy mint a nagy sűrű erdőre vonatkozó szót székelységinek jelzi.

A Tzs. m. 1838. így lajstromozza a *rengeteg* szót: „*Rengeteg*, mn. ungeheuer, übergross; bebend; hallend. — fn. eine sehr grosse Waldung.“ Itt első sorban figyelemreméltó a *Kassai*ra és *Dankovszky*ra emlékeztető „ungeheuer“ értelmezés; t. i. a német-magyar részben az ungeheuer magyar megfelelői: 'iszonyú, szörnyű; irtóztató, rettenetes; bámulatos'. Azután megfontolni való a Tsz.-ban közölt *Szabó Elek*-féle magyarázattal gyanúsán egyező „hallend“; a német-magyar részben hallen a. m. 'hangzik, visszahangzik, szól'.

Cz F. V, 504 rávonatkozó megjegyzései 1870-ből: „*Rengeteg* (ren-ég-ed-eg), mn. és fn. ... Sajátlag ami természeténél fogva rengésre hajlandó; nagyobb mértékben rengeni szokott. Mondják különösen nagy erdőségről, melyet a szél nagy rengésre indíthat. *Rengeteg erdő*. Szélesebb értelemben mondják valamely nagyszerű kiterjedésről is: *rengeteg sik* v. *sikság* (id. *Mándy P.*⁴), *rengeteg sivatag*; s megfelel a 'roppant' szó értelmének, mely szintén hangutánzó gyökből eredett. Használtatik önállólag is főnévül, s nagy kiterjedésű erdőséget jelent. A *rengetegben bolyongó eltévedt utasok*.“ Cz F. V, 504 a *rengeteg*-beli -eg, -ag, illetőleg -eteg, -atag képzővel összefüggésben tett észrevételek után még ezt írja: „Észt nyelven *ränk* am. nagy, roppant, nehéz; lív nyelven: *ränka* vadon, rengetegerdő (Einöde, Wüste; wo schwer durchzudringen ist im Walde. *Budenz J.*)“

2. A) *Szabó T. Attila* fáradhatatlan kutató munkásságának köszönhetjük a *rengeteg*-re vonatkozó ez idő szerint

¹ Én szedtettem dölten.

² Én ritkíttattam.

³ Én szedtettem dölten.

⁴ *Mándy Péter* 1784—1873. Dolgozott a Nagy Szótár számára. Szatmár megyébe való.

legkorábbi két adatot. Az egyik 1791-ből, vagyis a Sz D.² megjelenése előtti évből való, s a Szászrégentől észak felé a Görgényi-havasok vidékén fekvő marostordai Magyaró helység határleírásával kapcsolatos: „A Magyarói Határnak Észak felől való részén edgy *rengetég* d a r a b Erdő és Havass (van)“ (MNY. XXXVIII, 305). Nem valószínű, hogy ez a feljegyzés nem székelyföldi embertől származnék. Így a benne megjelenő *rengeteg* szót a székelységi nyelv emlékének tekinthetjük. Szabó T. Attila másik adata több mint három évtizeddel előzi meg a fentebbit. Gyergyóditróra vonatkozó 1759-i határmegállapító vallomásban Puskás István hatvannégy éves primipilus mondja: „...tudom bizonyoson hogy Nagy d a r a b *rengeteg*[k?] eleven erdő volt amelyet vészvonásnak neveznek másutt“ (Szabó T. A.: Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból: Magyarország Földrajzi Nevei 1. sz. Magyarságtud. Int. kiad. 30, 42. jegyz. és MNY. XXXVIII, 367, 2. jegyz.). Ez kétségbevonhatatlanul székelységi adat.

2. B) A „Molnár Anna“ jelzettel emlegetett népballada egyes változataiban jelentkezik a *rengeteg* szó. Marosszékről 1860-i közlés: „Elindula Ajgó Márton | Hosszu útra, *rengetegre*; | Megtalálta Molnár Annát: | »Gyere velem Molnár Anna, | Hosszu útra, *rengetegre*.« | ... Elindultak most már ketten | Hosszu útra, *rengetegre*; | Megtaláltak egy burus¹ fát, | Leülének árnyékába.“ (Gyulai Pál: Népkgy. I, 137.) Székelyföldről 1864—1865-i közlés: „»Jer menjünk el, Molnár Anna, | Hosszu útra, *rengetegre*, | Tejjel-mézzel folyó helyre! | ... Találnak egy czitromfára, | Leülnek az árnyékába.“ (Krizsa: Népkgy. I, 146.) Udvarhelyszékről 1864—1865-i közlés: „Jere velem, Molnár Anna! | *Rengetegre*, hosszu útra.« | ... Elindulnak, mennek, mennek, | Hosszu útnak, *rengetegnek*; | Találtak egy burkos fára, | Leültek az árnyékába.“ (Gálfi Sándor: Népkgy. I, 138—9.) A marosszéki Kibédrről 1908.: „*Rengetegbe*, hosszu útra, | *Rengetegbe*, hosszu (j)útra! | ... Elindultak hosszu (j)útra, | *Rengetegbe*, nagy havasba, | *Rengetegbe*, nagy havasba.“ (Sepródi János: Ethn. XXIV, 38.) A moldvai Klézsérről való csángó románcban 1874.: „»Jere velem *rengetegbe*!« | ... Ülünk lé e *rengetegbe*! | ... »Ménnyünk bellyebb az erdőbe. | Zöld erdőbe, burkos fához, | Emez igen magos fához.«“ (Rokoni földi: Nyr. III, 334.) — Alsóháromszéki faluból² 1891-ből: „»...Az erdőbe menjünk ketten.« | ... »...Jámbor uram az erdőbe, | Kicsi fiam a ringőbe.« | Mennek, mennek igen messze, | Egy nagy *rengeteg* erdőbe. | ... Mennek, mennek újból messze | Nagyobb *rengeteg* erdőbe; ...“ (Bába Pál: Nyr. XXI, 47.) Ez a fentebbiektől eltér abban, hogy a *rengeteg* nem mint főnév, hanem mint melléknév: az erdő jelzője szerepel.

¹ Jegyzetben: „Burus = terebély.“

² Különös, hogy a közlő a falu nevét nem mondja meg.

A *rengeteg* nincs meg a balladának több székelységi változatában. Idézzük, ami helyette van. Székelyföldinek jelzett változatban, amely 1864—1865-i közlés, ez van: „Zöd erdőnek közepében“ (S z a b ó S a m u: NépkGy. I, 142). A háromszéki Sepsikőröspatakról 1924-ből: „Jere velem sétálóba“ (V e r e s s G á b o r: Ethn. XVI, 224). Gyergyószárhegyről: „... Gyere velem bujdosásra, | Burkusfának árnyékába.“ (B a r t ó k—B o d o n P á l: Ethn. XIX, 109). Borszékéről: „Hosszú útra, boldogságra“ (V e r e s s G á b o r: Ethn. XXII, 53). — A moldvai Gáiceana-Unguriból: „Mennek, mennek, mendegélnek, burkusfához elérének“ (D o m o k o s P. P., A moldvai magyarság¹ 248—9, ³ 249). A moldvai bákómegyei Trunkból: „Hej Gyere velem Mónár Anna, | hosszú jútra, szietálgotni.« | Nem szoktam ien Szajgó Márton | hosszú uton szietálgotni. | Kici fijam a réngébe, | jámbor gázdám az erdébe.“ (I. m. ³ 251.)

Hiányzik a *rengeteg* a székelységeen kívülről feljegyzett változatokból is. Ung megyéből 1891.: „Barnapiros kis menyecske | Elbujdosott az erdőbe, | Annak is a sürejibe.“ (K i r á l y P á l: Ethn. II, 79.) A szegedi változatban (Gyönyörű Bán Kata) „erdő“ van (K á l m á n y L.: Szeged népe. 1882. II, 170). „Molnár Anna“ Köveskálláról: „Mentek, mentek egy kis erdőt, | Egy kis erdőt, egy kis mezőt; | Találának egy szép fára, | Szép fa alatt, hús mohára.“ (S e b e s t y é n G y u l a: NépkGy. VIII, 186.) Keszthelyről: „A katona a menyecskét | (:Erdőszélbe csalogatta:).“ (B a r t ó k: Ethn. XX, 301.) Csepregvidéki változatban: „egy erdőbe“ (B o g n á r P á l C e c i l: NépkGy. VIII, 188).

A bákómegyei Trunkból, ahol a Molnár Anna történetét — mint fentebb láttuk — a *rengeteg* szó nélkül adják elő, a Rádióknak van egy hanglemeze „az őzzé vált kis testvér“ meséről, amelyben a sűrű erdő-n kívül előfordul a *nad rengeteg erdő* kifejezés is.

2. C) Horváth János hívta fel a figyelmemet arra, hogy köze van a *rengeteg* szóhoz Kisfaludy Sándornak, sőt volt szíves kijegyezni számomra Gálos Rezső „Kisfaludy Sándor ifjúsága“ című dolgozatából és „Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái“ című kiadványából (1931.) az idevágó részleteket, amelyek Ujfalvi Sándor feljegyzéseinek a Darnay-Múzeumban található példányán alapulnak (IrtörtKözl. 1931: 6, illetőleg i. m. 6—7). Ujfalvi 1854—1855-ben írt emlékiratának Gyalui Farkas-féle kiadásából (Kolozsvár, 1941.) idézem itt az udvarhelyszéki Etéden állomásozó katona Kisfaludy Sándorra vonatkozó részletet (307): „Ez alatt felgyülekezett a falusi fiatalság a székely szokásos fonóba. A mesemondó az ily falusi összejövetel multhatatlan kelléke, a tűzhelyen helyet foglalt s lelkesülten mesélt az őskor harcias, és az újabb idők szegény legényies jeleneteiről. De mindez Kisfaludira nem sokat

hatott, hanem a mesélőt az ifjak pajzánsága, s a szép székely leányok mind felebb hangolák. Kisfaludi figyelni kezd, a mese szövegét átlegő televér székely kifejezések s a felmerült tájszavak kellemes hangzása a busongó figyelmét hovatovább föl kezdé csigázni. Végre a »Rengeteg« szó, melyet éltében most hall először, oly kellemesen cseng fülebe, hogy egyszerre felpattant s kéré a mesélőt a rengeteg értelme kimagyarázását. Egészen új eredeti világ nyílt fel most lelke előtt. Ezután szorgalmasan eljárt a fonókba, a mesélő mellett a tüzhelyen foglalt helyet írónnal kezében s minden ismeretlen szót gondosan feljegyzett. Tavaszra 182 új magyar szóval gazdagodott tudványa. S hogy ez valóban így volt, megerősíti, amit ő maga ír „Autobiographiai jegyzetek“ című munkájában: „Útamat Erdélybe mentemben Kolozsvárnak vevén, és Bécsbe Szeben felé utazván Erdélynek nagy részét megjártam, és némelly — Magyarországbán akkor még ismeretlen szavakkal én éltem utóbb legelőször írásaimban.“ (Minden Munkái VII, 408; Horváth János közl.) Hogy székelyföldi tartózkodása Kisfaludy nyelvkincsét gazdagította, igazolja a „Napló és francia fogságom“ ezen 1796. május 15-i keltezésű megjegyzése: „...alig pitymallott, hogy székelyesen beszélljek...“ (MM. VII, 286; Pais Károly közl.) Így kerül bele — amint erre Horváth János figyelmeztetett — az 1801-ben megjelent Kesergő Szerelém 25. dalába a *rengeteg*: „A föld egész kerekében | Sehoh sincs olly *rengeteg*¹, | Mellynek vadon sűrűjében | Laknék egy olly szörnyeteg,“ — mint az, akiért írja ezt a sok versét. A szót prózájában is használja: „Napló és francia fogságom“ 1796. március 11.: „Tsak képzelj magadnak egy havast, mellynek bértze az égboltozatot láttatik megérni, és mellynek oldalán a' fellegek megakadnak, körös körül *nagy rengeteg erdöket*², a' szirtokból magasra nyúltt fenyőfákat...“ (MM. VII, 221.) Uo. 1797. április 27.: „...egyszerre kiérvén a' tiroli *rengetegek*³ közöl, mellyeknek völgyeiben olly régen és annyit tsavargánk...“ (I. h. 256.) (Pais Károly közl.) A szó foglalkoztatta levelezésében is. Gaal Györgynek írja 1821. február 23-án kelt levelében: „Ich neologisire zwar nicht; ich habe aber doch veraltete gute Wörter, besonders Wurzelwörter wieder aufleben lassen; diese und einige, in der allgemeinen Alltagssprache weniger gebrauchten Wörter erhalten Sie hiemit, schlecht und recht verdeutscht, als: ... — *Rengeteg. Grosser Wald.* — ...“ (MM. VIII, 401—2.) Majláth Jánoshoz írt 1827. január 17-i levelében meg így nyilatkozik: „In 155. Dal I Theils übersetzte er *Csikorog a Rengeteg (Rengeteg grosser Wald mit Bergen und Thälern wie der Bakony)*

¹ Én szedettem dölten.

² Én szedettem dölten.

³ Én szedettem dölten.

über setzte : er *Glocken knirschen auf den Höh'n.*“ (MM. VIII, 437.) (Pais Károly közl.) — Mindez világosan beszélő tanúság a mellett, hogy a székelységnek abban a körében, amellyel — bizonyára első sorban Udvarhelyszéken — Kisfaludy Sándor érintkezett, élt a *rengeteg*. Valószínű különben, hogy Molnár Anna balladájában is hallotta, sőt éppen abban ütötte meg a figyelmét ez a szókülönlegesség.

2. D) A *rengeteg* szó, a *rengeteg erdő* kifejezés tehát a XVIII—XIX. század fordulóján megvolt a székelyföldi nyelvben. Az már aztán kérdés, általánosan járatos volt-e a székelység körében, vagy csak bizonyos vidékek tájszólásában élt-e, sőt esetleg nem is annyira az illető tájszólások közbeszédében, mint inkább költészetük, mesemondásuk fordulatai között járta. Ma — úgy látszik — nem használják mindenütt. Így pl. a háromszéki Dálnokon odaváló tanítványom, Kicsi Sándor szerint a *rengeteg* nem ismeretes, s ez annál feltűnőbb, mivel Dálnok szomszédosa Albisnak, ahonnan Szabó Elek a múlt század harmincas éveiben a szót a Tsz.-ba eljuttatta. Kicsi Sándor közli még, hogy amennyiben a Molnár Anna versét ismerik náluk, nem otthonról tudják.

3. A MTsz. egyetlenegy a *rengeteg*-re vonatkozó adatot idéz. Ez a *röngetegén* 'nagyon', amit Tata-vidéki kifejezésként közöl 1876-ban Supka Dezső (Nyr. V, 329). — Íme, ami lehetetlennek nem lehetetlen: A Tata—Komárom-vidéki tájnyelvből szedhette fel a *rengeteg* szót Baróti Szabó. Alkalma nyílhatott erre akár komáromi tanársága, akár pedig a Tatához közel a Duna másik, balpartján fekvő kormárom-megyei Virten, ahová Pyber Benedekhez látogatott el.¹ — Nem volna lehetetlen az sem, hogy Czuczor Gergely, aki a komáromi Duna-szakasz vidékének a szülőtte volt, és maga szintén Komáromban tanárkodott, a már akkor az irodalmi nyelvben elterjedt *rengeteg* szót a saját tájnyelvéből is ismerte, és így tárgyalta a Magyar Nyelv Szótárában. — Tehát ez és amaz nem lehetetlen, azonban más a valószínű, sőt bizonyára más a valóság. — A Tata-vidéki *röngetegén*, illetőleg a *röngeteg*, amelyet az innen nem messze eső helyeken élő vagy megforduló Kisfaludy Sándor nem ismert, alig lehet eredeti, gyökeres eleme az illető nyelvjárásnak. Annak az oka, hogy ennyire elszigetelten van adatolva, ez esetben aligha az, hogy ősiségből való őrzeménnyel van benne dolgunk. Valószínűbb, hogy éppen ellenkezőleg újdonság: irodalmi nyelvi visszhang, esetleg még csak egy egészen zárt körnek a különlegessége, kiváltképen ami a határozószóként való használatot illeti. Annál több joggal gondolhatunk erre, mivel a közlés,

¹ Érdemes utánanézni, hogy ennek a tájnak és különböző tartózkodási helyei vidékének a nyelvjárásait miképen dolgozta fel Baróti Szabó szótári és egyéb munkáiban.

amelyben felmerül, egészen ötletszerű. F á b i á n I m r e „A tata-tóvárosi nyelvjárás“ című dolgozatának szójegyzékében (Nyr. XXXIX, 82—3) nincs meg. — M é s z ö l y G e d e o n szíves közlése szerint az ő tabajdi nyelve nem ismeri a *rengeteg* szót; Tabajd és Tata pedig nem éppen messze esnek egymástól.

A *rengeteg* szónak mai népnyelvi életviszonyait, sajnos, kevésbé ismerjük. A népnyelvi tanulmányok jórésztét átnéztem, de egyikben sem találtam. Ennek a magyarázata az is lehet, hogy mint az irodalmi nyelv szavával egyező nyelvelemet nem méltatták figyelemre. Azonban az a körülmény, hogy hiányzik C s ú r y B á l i n t Szamosháti Szótárából, azt mutatja, hogy annak a vidéknek a népnyelvében, legalább is a C s ú r y végezte gyűjtés évtizedei alatt, nem élt.

B a k ó E l e m é r szíves tájékoztatásából úgy tudom, hogy az ő megfigyelése szerint Hajdúban, Biharban, Békésben a *rengeteg* előfordul, főképen a *rengeteg sok*, *rengeteg nagy* kapcsolatban, továbbá a *rengeteg épület* 'nagy épület' kifejezésben, de a *rengetegerdő* Tiszántúl nem ismeretes, csak *sűrű erdő* van. B a k ó arra vonatkozólag nem mer nyilatkozni, hogy a *rengeteg* az illető vidékek eredeti vagy legalább is régi népnyelvi szókincséhez tartozik-e.

Amint B a k ó E l e m é r közli velem, K e r e s z t e s K á l m á n n a k az ormánysági Kákicsról való gyűjtésében van *röngeteg*, mégpedig a. m. 1. 'erdő': „Jári a *röngetegöt*“; 2. 'nagy': *röngeteg nagy erdő*; 3. 'sok': *Röngeteg óma!* E szerint ott a *rengeteg* népnyelvi elem volna, az azonban jelenlegi ismereteink szerint mindenesetre valószínűbb, hogy irodalmi nyelvből való szállomány, nem pedig gyökeres ormánysági nyelvelem. K i s s G é z a „Ormányság“ című művében *ősi rengeteg* kifejezéssel az ormánysági makkos erdőket jelöli meg (72—3).

A u g u s z t i n o v i c z E l e m é r készséges utánjárása révén Zala megye délnyugati, „Göcsej“ alatti részéből Lispe és Lenti vidékéről köszönettel kaptam a következő felvilágosításokat három „göcseji“ származású közlőtől: 1. H e g y i n é B a k a I l o n a tanítónő Kányavár: A *rengeteg* szót náluk nagyon ritkán használják. Valami nagyon sokat fejez ki vele a nép; pl.: „*Rengeteg fájik* van.“ Néha a *töm'erdők* szó helyett mondják. — 2. T e m e s v á r y I s t v á n tanító Páka: A *rengeteg* szót nem használják. — 3. V ö l g y i Z o l t á n tanító Iklódbördöce: A *rengeteg*-et nem használják a falubeliek. Gyermekkorából emlékszik rá, ilyen értelemben: „Ugy megverte, hogy az *rengeteg*. Ugy mént neki, hogy az *rengeteg*.“ Helyette az *őrijási* szót mondják.

4. Tehát mi lehetett az életsora a *rengeteg* szónak, amely az előadottak szerint nem köztulajdona régi nyelvünknek, sem újabb népi nyelvjárásainknak? Erre nézve — azt gondolom — ekképen vélekedhetünk: A székelység bizonyos részeinél

— mint fentebb láttuk — használatos volt a szó, amikor a XVIII. század végén és a XIX. század elején, a magyar szó- és kifejezőkészlet irodalmi és tudományos célokra való rendszeres számbavétele nagyobb lendülettel megindult. A székelységi nyelvből vette fel szavunkat szótárába Baróti Szabó, onnan fedezte fel és kedvelte meg Kisfaludy Sándor. Hogy a szó elterjedt és irodalmi nyelvünk elemévé lett, abban kétségtelenül döntő szerepe volt annak, hogy a páratlanul népszerű Kesergő Szerelem vitte szét a magyar olvasók ezrei meg ezrei közel A *rengeteg* szó meg a *rengeteg erdő* kifejezés elterjesztéséhez és széles körben való meggyökeresztetéséhez persze jelentős mértékben hozzájárulhatott a Baróti Szabóhoz csatlakozó szótárirodalom hatása is.

Költői nyelvének elemeként alkalmazza a *rengeteg* szót Kölcsey Ferenc. Így az 1826-ból való „Pipa dal“-ban: „Reng bércz és völgy és *rengeteg*, | Az őz riadva fut.“ (MM. I, 113.) Az 1814-ből való „Róza“ című költeményben: „S téren, völgyen, kősziklákon, | S tenger habjain, | *Rengeteg*ben s vad pusztákon | Fut szél szárnyain.“ (MM. I, 132.) (Pais Károly közl.)

Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárában (I, 219) a zalamegyei Csicsóra vonatkozólag írja: „tölgyes, bikkes erdeje *rengeteg*“.

NyÚSz. nyelvújítási elemnek tekinti, és SzD.²-ből meg SI.-ből idézi.

II.

1. Ha a *réngeteg* számára etimológiát keresünk, nem nagy találékonyságra van szükség, hogy — amint ezt az eddigi etimologizálók szinte kivétel nélkül megtették — a *ræng* igéhez kapcsoljuk hozzá (így legutóbb Bárczi: SzófSz. 256).

A *ræng* (*rëneg*) ige alább idézendő adatok szerint már a XIII. század első felében meglevő változata a *remæg*-nek, ami ez idő szerint későről, a XVIII. század elejéről adatható,² de szinte kétségtelenül nyelvünk ősi elemei közül való (vö. Bárczi: SzófSz. *rendít*, *remeg*, *rém* al.). A *ræng* < *ref[ë]mæg* a *rëndül*, *rëndít* igékkel együtt — alig lehet erre nézve kétség — összetartozik a *rémül* és *rémít*, illetőleg korábban bizonyára *rëmü[ö]l* és *rëmi[ei]t* igékkel, amelyeknek régi megfogható 'tremo, contremo, moveor' jelentése mutatható ki (vö. a Bárczi közölte adatutalásokat, irodalmat). A megfogható 'tremo, contremo, moveor' jelentésből kifejlődött a lelki mozgalmakra vonatkoztatott használat a *remæg*, *rémül*, *rémít* igék esetében,

¹ Én szedtettem ritkítva, illetőleg dőlten.

² SzD.¹ 68 jegyzetben a *rezzenni* szóhoz közli: „redzenni, rendülni, remegni, serkenni.“ Nincs felvéve a *remæg*-re vonatkozó adatok sorába.

éppen úgy, mint a *röttég*, *rözég* vagy más hasonló érzelmi jelentésű igék családjában (vö.: Szeremley Császár Loránd: MNy. IV, 389—91, 445—51, V, 7—9; Gombocz: Módszertan 32, Jelentéstan 87).

A *réng* ige *-eteg* képzős, illetőleg a *rénget* ige *-eg* képzős származékának tekinthetjük a *réngeteg* szót.¹ — Ezt megállapítani és kijelenteni — amennyiben a pusztán „alaktan” körén nem akarunk túllépni —, valóban nem nehéz. Azonban nehézzé, bonyolulttá válik a *réngeteg* etimológiájának, vagyis keletkezésének és fejlődésének a kérdése, ha a jelentésbeli szempontokat is számbavesszük. Amíg ilyen szempontokból nem találunk kielégítő feleleteket, az etimológia voltaképpen nem etimológia, hanem meglehetősen üres játék bizonyos alakielemekkel.

2. Az imént előadottakból következtethetnők, hogy a *réng* és a *rénget* is szerepelhetett a lelki élet mozgalmával összefüggő értelemben, s így *réngeteg* származékuknak szintén lehetett ’félelmes, ijesztő, rémítő, rettentő’ jelentése.

A mértékbeli nagyság, számbeli sokaság szemlélete természetesen ébreszti fel a félelem, az ijedség érzését, úgyhogy gyakran keletkezhetek olyan szószervezetek, amelyekben valamely dolog neve elé a *nagy* vagy *sok* jelzőn kívül valami félelmetességet kifejező szó is odajárult. Ilyen pl. Bél (Cellarius) 1777. 394: „Immensus: megmérhetetlen, *rettentő nagy*” | PP. I. 1708., PPB. I.: „Immensus: Megmérhetetlen, *Szörnyű nagy, Sok*.” Ilyen az Alsó-Dráva környékén a *kegyetlen, rossz* és a *sok* fokozójaként feltűnő *rémű* ~ *rémü* (MTsz.), ami valószínűleg a fentebb említett *rēm vagy *rēm alapszóból való melléknévi igenévi forma: *rémő ~ *rémü* ’rémítő’, kevésbé valószínűen: *rémítő* × *szörnyű*.² — Így fordulhatott elő a *réngeteg* ’rémítő’ úgy, hogy *nagy* vagy *sok* jelzőjű szószervezetek elé csatlakozott az egész jelzős szerkezetre vonatkozó jelzőül. Mégpedig főképpen az ’erdő’ fogalommal, illetőleg az *erdő* szóval összefüggésben szerepelhetett, amint megjelenik Sz D.-nál, valamint Kisfaludy Sándornál. A *réngeteg* a *nagy* vagy *sok* előtt elveszíthette a ’rémítő’ jelentést, de belőlük nyerhette a fokozó értelmet, s miután a ’nagy’ vagy ’sok’ jelentés-elemet magába szívta, a *nagy* és *sok* szó el is maradhatott. Ez történt a *rémű[ü]*-vel is: *rémü eső*, *rémü bor* ’rémítő sok’ (MTsz.). S ilyen módon lett a *borzasztó* Sárreuten: *börzasztó* mn. ’sok’: „*Börzasztó* szűnyog vam most. *Börzasztó* termés vóut az idénn. *Börzasztó* bőr vóut akkór, nem lett elég a hördő.” < *borzasztó sok* (Bakó: MNy. XXXVII, 357).

¹ A képzőkre nézve vö.: TMNy. 525—8; Szinnyei: NyK. XLVI, 161—7; Pais: MNy. XXXIV, 271; Horger: Melich-Emlékkönyv 162—7.

² Hasonló fejlődés eredménye az *irtóztató szép* Mik: TörL. (NySz.).

Érzelmi nyomatókát vesztett jelentés, megrövidült szerkezet volna tehát az, ahogy a *réngeteg* legelső adataiban: a Szabó T. Attila-féle közlésekben, Sz D.-nál és Kisfaludy Sándornál élénk kerül.

Mindez feltehető, elképzelhető, de nem hiszem, hogy ennél a már Kassa itól pedzett magyarázatnál nyugodtan kiköthetnénk. Hiányának érezzük, hogy a *rëng*-nek és *rëng*-nek a feltehető lelki jelentését nem lehet kimutatni. De még ennél is nagyobb bibije egy ilyen megfejtésnek szerintünk az, hogy a *rëng*-nek így átható jelentését kellene felvennünk, márpedig az *-atag*, *-eteg*-gel alakult származékok át nem ható értelműek. Pl. DöbrK. 103: „földnek kirali ... övdalkodanak. meg haborvlnak. es meg indvlnak *rezketeg* lele vket“¹ | R. részketegs 'tremulus, tremebundus, algiosus' (NySz.).

3. A *rëng*-gel kapcsolatban ilyenféle népnyelvi adatokkal találkozunk: „Ezön is csakúgy *rönög* a hús, ni mélyen kövér“ Ormánység (Kiss Géza: Ormánység 321) | „O'jan kövér: „hogy még *reng* *rājta* a: hus“ Szamoshat (Csúry: SzhSz.). Vagyis a testen levő hús rengésének a képével szemléltetik a kövérséget. S így a *rëng*-nek származék szintén lehetett a 'kövér — kövérség' fogalomnak a kifejezője némely nyelvjárásokban. A 'kövér — kövérség' jelentésből pedig elég természetes lépés volna a 'nagy — nagyság' felé, mint a *telemes*-nek 'csontos' jelentéséből a R. 'nem közönséges nagyságú' felé. Az elég természetes lépés megtörténte azonban a *rëng*-nek esetében nem igazolható, s ezért egy ilyen magyarázati lehetőséget nagy fenntartással hozhatunk csak szóba.

De talán ilyen indítékból jutott a *rëng* igenév a 'szarvállás, hatalmas forma' jelentéshez, amit Túrkevéről közöl Herman O.: MPaszt. 460.

4. A) A föld mozgásának, a föld állapotában fellépő változásoknak, zavaroknak ilyen kifejezéseit idézhetjük a régiségből: *mëg*-indul, *mëg*-indulás, *föld*-indulás, *föld*-indulat, *mëg*-indít; *mëg*-rëttlen; *mëg*-rëzzen (rëzzen), *föld*-rëzzenés; *mëg*-háborul, *mëg*-háborít (NySz.). Pl.: KulcsK. 28: „*Meg yndwla ees meg rettene feld hegyek meg haborvlnak ees meg yndwlanak*: commota est et contremuit terra“ | uo. 141: „*meg yndeytad feldet, es meg haborytaad wtet, wygazd meg w teresyt merth meg rezzenth*“ (a NySz. nyomán).

Használta a jelzett fogalomkörben a régiség a *rëng* ige rokonságát és magát a *rëng* igét. Így: ÉrsK. 527: „*föld remwlesók* leeznek“ a világ végének közeledtével (a NySz. nyomán) | Tel: Evang: „*a föld mëg rémül és megindul*“ (NySz.) || ÉrdyK. 10: „*kynek zozattyara mynd feld mynd meñ mynd tengher mynd pokolnak feneke meg rendewl*“ || ÉrsK. 107: „*mëgh renghe* Az *haznak* mynd neegy *zeghelety*“ | KulcsK. 112: „*Meg yndwla-*

¹ A NySz. kódex-adatait ellenőriztem és kiegészítettem.

nak es meghaborodanak wnekyk vyzek, es meg rengenek hegyek w eressegekbe“ | Helt: Bibl. „A föld meg reng belé“ (NySz.) | Helt: Bibl.: „Mind az egész hegy reng vala“ (uo.) | Görcs: Máty.: „Embereknek tecczyk föld, meny rengeny“ (uo.).

Ezen az alapon feltehető, hogy a *réngeteg*-nek szintén lehetett nomen actionis: 'földrengés' és nomen effectus: a rengés kíséretében keletkezett 'hasadék, földcsuszamlás, hegyomlás stb.' jelentése. És nem ugyan a *réngeteg*-nek, hanem a *rengő* igenév *rengé* változatának valóban kimutatható hasonló jelentése: a székelységi szónak jelzett *rengé* a. m. 'szakadásos erdőnőtte árok' (Kőrész Kelemen közlése: Nyr. V, 424; l. MTsz.).

4. B) A *ront*, *rongál*, *rombol*, *roncsol* igékkel etimológiailag összefüggő *romol* vagy *romlik* igének előbbeni — nem azt mondjuk: eredeti vagy eredetibb — jelentése 'ruo, corruo, collabefio', aminő jelentése volt, van, illetőleg alighanem lett az *omol* vagy *omlik* igének. Így értelmezhetjük az első adatot, amelyben a *romol* vagy *romlik* ige, illetőleg -t képzős melléknévi igeneve feltűnik: 1266: *Rumluthpatak* kétszer (ÁrpÚjOkm. III, 134 után OklSz.) Nógrádban, bizonyára omlásos partjairól. Hasonló jelentésben szerepel a régiségben a *romlás* és *romladék* származék (vö. NySz.); így a *kő* szóval összetéve is: JókK. 54: „az Ewrdeg meg haraguak eltere ezene vezuel: kewueknek zewrnew gylekezeseuel Assysia alatala hegyeknek romlasauul... holot meglen meglenes meg yeleñyk kewueknek zewrnew romlasa“¹ | Cal. 931: „rudus, -eris: kő romladek | rudetum: Kő romlassal be t[h]intőt bol hely“ (Szily: MNy. IX, 232 szerint a *bol* talán a régi *boly*). 1351: „ad quendam terram paludosa[m] Ilunukrumlasa vocatam“ (MNy. X, 326—7); vö. 1295: „ad quendam locum fluuij [minorem Chenge?], qui Ilounukeurene appellatur, ubi in introitu silue Ilounuk sunt due mete terree“ (ÁrpÚjOkm. V, 136); erdőnek, víznek a neve Ugocsában *Ilonok*-Újfalu és Feketepatak környékén Nagyszöllőstől észak felé (vö.: Ortway: Vízr. I, 393; Szabó István: Ugocsa megye); *Ilónok* < szláv *Ilovník* 'iszapos, agyagos' (vö. Kniezsa: Szabó István i. m. 344). 1451: „in possessione Bathar [Nagyszöllőstől délnyugatra] in comitatu de Wgucha... simul quibusdam silvis... Romlas et Kerekmochar, ac certis terris arabilibus Folyar Peterzege et Nyreszegh, item fenilibus Kwkenyes(d)pathaka ac Saaseer“ ismételten (KárOkl. II, 286, 290 után OklSz.). 1476: „ad Silua[m] Romlas“ (Lelesz; OklSz.). A 1864-i Pesty-féle helynévgyűjtésből valók a következő gyergyói adatok (Szabó T. Attila közléséből: Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból: Magyarország Földrajzi Nevei I. sz.): Gyergyócsomafalva: „Jériko, ahol fenyő erdő melynek

¹ A Codices Hungarici hasonmás-kiadásából.

jo része kihordatott *romlásos* részeivel áll.“ (I. m. 27.) | „a rajta volt Erdő tűz és szélveszek által lett elpusztulása miatt, *romlásos* és használhatatlan Kő szirtos, Csucsok által borítatik.“ (I. m. 28.) | „Azon ős erdő melyből jó részét Tutalyfák, és Tökéknek ki hordottak és *romlásos* oldalakkal borították.“ (Uo.) | „Egész pusztá legelő nélküli, *romlásos*, gyéres Erdős hely.“ (Uo.) | „egy részét Irtásos kaszállok más részét *romlásos*, gyéres lágý fás Erdő Boritya.“ (I. m. 29.) || Kilyénfalva: „Hoszu sorok s keskeny bükpatak ezen düllő magos erdős, sílány természetü köves kősziklák meredek oldalok s több apró, kis patakokból s *romlásos* oldalak hegyekből áll... Jáoros egészen használhatatlan hegyes köves oldalak *romlásos* erdőből áll legelőnek használtatik.“ (I. m. 47.) | Újfalú: „Bogáros. *Romlás*, melyet a Bogarak aszaltak.“ (I. m. 62.) — Az idézett középkori és XIX. századi esetek egy részében világosan földre vontakoztatva fordul elő a *romlás* szó, mint ahogy a Balaton mellékén *romlás* a. m. 'földomlás', határrésznévül is (Jankó: A balatonmelléki lakosság 76, 83; id. Hefty: Nyr. XL, 305). Ilyen vonatkozású kifejezésekörből valók az OklSz. XIV—XV. századi *Omlás* adatai, pl. az 1367: „locum vulgariter *feyeragagumlas* uocatam [I]“. Vagy ez az, amiről Székelyföldön azt mondják: *el-* vagy *meg-suvad* a hegy (vagy a martosság esős időben), illetőleg aminek a következményét a *suvadás* szóval jelölik meg (MTsz.). — Désakna-vidéki adatként merül fel 1367-ben: „ad quendam montem *Romolosberche* ...super *Romolosberch* ...montem *Kuuesberchy*“ (Zimmermann—Werner: Urkb. II, 291—2). A *Romolás* olvasatú formában bizonyára a *romol* igéből való nem hangvesztő *romoló* igenév van -s képzővel megtoldva (mint *omló*: *omlás*), s ez 'omlásos' értelemben szerepel a *bérc* jelzőjeként.

Azonban megjelenik a *romlás* szónak a Székelyföldön más értelme is: 'vihardöntötte erdőréssz' (MTsz.), amint van a Székelyföldön *romlás-fa* 'vihardöntötte fa' (MTsz.). Rokonértelmű kifejezések tehát ezek a székelységi *vész* 'vihardöntötte erdőréssz, egymásra dült rothadt fák az erdőben' és *vész-fa* 'vihardöntötte fa (az erdőben)' (MTsz.). Vö. erre nézve Gyergyócsomafalva 1864: „Szöcsök és Csaták utya köze melynek Egés és *szél rontás* által egészen erdeje(je) haszon vehetetlené vált“ (Szabó T. Attila: Gyergyói helynevek 27) | „használhatatlan *romlott* Erdővel“ (i. m. 28).

Földnek, sziklának, építménynek, fának le- vagy összeomlása: *romlása* az ellenállhatatlan erő képzetét kelti, s így a *romlás* szó alkalmassá válhatott a dinamikus nagyság vagy általában a szertelen nagyság kifejezésére. Jegyezzük meg pl.: MünchK. 26: „es futtanac zélec, es omlottanac a hazra, es le èset, es volt o *romlasa* nag: et flaverunt venti et irruerunt in domum illam, et cecidit, et fuit ruina illius magna“ Máté 7:27. — Ily módon magyarázhatjuk a *rom-*

lás szónak a MTsz.-ban 2.-nak közölt Gyergyó-vidéki 'otromba nagy, idomtalan' jelentését, valamint a *romlás ember, ökör, bival* kifejezéseket meg a *nagy romlás* 'nagyon otromba' szólást.

A *romlás*-hoz hasonlóan kaphatta a *romlás*-sal a régiségben a 4. A) szakaszban előadottak alapján rokonértelműnek feltehető *réngeteg* is az 'ellenállhatatlan erő' s ebből a 'szertelen nagyság' jelentését.

5. A) A vízrajzi alakulatok fogalomkörének egyik kifejezése az *ingovány*, az *ing* ige *-vány* képzős származéka. A szó egy Székességi-hérvár közelébe eső helység, illetőleg utóbb a város egyik része neveként tűnik fel: 1372: Villa *Inguan*; 1416, 1433: Poss. *Ingwan*; 1494: *Inghwanwltza*; 1495: *Ingwan*; 1498: Vicus *Ingowan*; ma az *ingoványi* tó őrsi emlékét (Csánki III, 332, 308—10, B á t k y: FöldrKözl. XLVI, 199, 206, 208; Szabó T. Attila: MNY. XXXVI, 257—8). A SchlSzój. 750. tételeként így jelenik meg: „limpus: *ingouan*“, ahol a *limpus* = *limbus*: eredetileg 'szegély', majd — mint itt is — 'vízszegély, a víz és a száraz közötti átmeneti talajfajta'. Az *ingován[ny]* ~ *ingván[ny]* szó a 'bizonytalan szilárdságú talaj' jelentéskörén túllépve az ilyen talajjal érintkező vagy ilyentől körülvelt: kákás, szittyós, sásas, nádas vagy belsejében síkvizes terület jelölőjévé is lett. Így van már Bécsi K. 151: „az *ingouan* élet: ante paludem“. Dávid Ferenc Prédikációiban 1569-ben ezt írja: „Veszedelem nec *ingouani*aban esel” (NySz.). Gyöngyösi Kemény Jánosában meg ez van: „A földé sovány, e mellett semlyekes *ingovány*“ (uo.). Geleji Katona 1645-ben *ingoványos hely*-ről, Illyefalvi István 1669-ben pedig *ingoványos tó*-ról beszél (uo.). Com: Jan. 12 vagy 11?: „A föld színe néhol nedves avagy vizenyős, *ingoványos*, posvány, sőppedékes, lápos“ (NySz. sőppedékes, posvány, *ingoványos* al.).

1327: „*possessionis Kalsa* alio nomine *Ingow* vocate in comitatibus de Wyuar et de Zemplen existentis“ (AnjouOkm. II, 322; id. OklSz.) | más 1327. okl.: „*possessionis Kalsa* alio nomine *Ingow* vocate... que est meta eiusdem Wyfalu et *Kalsa*, et inde exit de *Ingow* ad terram *Kalsa* et eundo directe cadit in fluvium Thereble¹ ... et ibi ipsius terre *Kalsa* mete terminantur; abhinc transit ad ipsam terram *Ingow*“ (i. h. 324—5) | ezt átíró 1327/1436: „*possessionem Kalsa* alio nomine *Ingow* vocatam“ kétszer (i. h. 331—2). — Először a fentebbi idézetekben előforduló *Kalsa* helynevet próbáljuk magyarázni. Ez: 1427, 1491: *Kalsa* (Csánki I, 209); Lipszky: *Kalsa* ~ tótul *Kalssa*; ma: *Kalsa* Abaúj megyében Nagyszalántól nem messze délkeletre a Ronyva völgyében. Mások: 1427: *Kalosa*, *Kalasa*; 1458, 1477: *Kalosa*; ma:

¹ Szláv *trebiti* 'irt': > *Trebela vagy *Terebla*, amivel összefügg: a *Talabor* folyó neve is (vö. Miklosich, PON. 330—1).

Alsó- és Felső-Kálosa Gömör megyében Sajógömörtől nyugatdélre (Csánki I, 138). 1419: *Kalwsa*; 1427: *Kalwsa, Kalwza* (Csánki I, 392); Lipszky: *Kalusa* m. ~ *Kalussa* s.; ma: *Kalusa* vagy *Kaluza* Ung megyében. Helyneveink eredetije szláv *kaluša a *kal* 'lutum, palus' szóból (Miklosich: PON. 260) -*uša* képzővel, vö. horvát *Blatuša* (i. m. 211). — Ha az abaújmegyei *Kalsa* helynévnek e szerint 'mocsár, sár' értelme volt, akkor a helység magyar *Ingo* neve joggal értelmezhető így: 'ingovány'.

Az *ingovány* és *ingó* szók értelmezésével kapcsolatban valószínűleg számba kell venni azt is, amit Györffy István mond a Nagykunsági Krónikában a Nagy-Sárrét zombokos vagy kotus helyein való járással összefüggésben: „Azonban csak az öreg zombokok bírták meg az embert, a fiatalabbja tüstént *mevingott*¹ s eldőlt, ha valaki megállott rajta, s az illetőt menten elnyelte a szennyes víz és pocsolya“ (37).

A rétségi, lápsági életben még egy sajátos fogalom megjelölésére alkalmazták az *ingó* igenevet. Ballagi Aladár írja a bihari síkságról szóló dolgozatában (OsztRMMon. Magyarország II, 418): „Kóton és Iráson [Komádi környékén, Biharban a békési határon] vizenyős semlyékek és náderdők, síkvizek és puha pázsitú gorondok, ilványos rónák és libegő lápok² sűrűn váltogatják egymást.“ (Idéztem: MNY. XXVII, 264.) Györffy István meg a Nagykunsági Krónikában ismét a Nagy-Sárréttel összefüggésben írja: „A láp a víz színén úszó, gyökerével, korhadt szárával összefonódott növényzetből állott, s évről-évre vastagodott. Az alatta lappangó víz mélysége 1—3 méter között váltakozott. Száraz időben a láp alászállott, nedves időben felemelkedett.“ Alább meg: „A lápokon veszedelmes volt járni. Ahol vékony volt, ott könnyen sülyedt, s a vigyázatlan utast egy pillanat alatt elnyelte az alatta levő szennyes víz. Ezért hívták ezeket a lápokat *ingó lápok*nak.³...A lápokon, ingoványokon való járást *lábadozás*-nak nevezték.“ (34—5.) Hasonló mozzanatokat tudunk meg az Ecsedi-láp *ingó* lép-jainak keletkezéséről és természetéről Lovassy Sándor „Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben“ című fontos tanulmányának „Ingólápok“ feliratú fejezetéből (30—4).

Nem lehet eldönteni, hogy az ingásosság mértékéig vizenyős földdarabra vagy pedig ingó-lápra vonatkozik-e a *Kisingó* név, amelyet a Vásárosnaménnyal szemközt a Tisza jobbpartján fekvő beregmegyei Ugornya és Gergelyi birtokokkal összefüggésben két 1476-i oklevél említ: „ad facies terrarum seu silvarum glandinosarum, incipiendo a Saashordowth, trans-

¹ Én szedtettem dőlten.

² Én ritkítottam.

³ Én szedtettem dőlten.

eundo ad Kerektho(uz)eg et Z[S]ylkerek vocatas usque ad Hayowth et ad Kysyngo et tandem Mokacha se extendencium“ ismételtén (KárOkl. II, 443—8). Jegyezzük meg, hogy a *Sáshordóút*, *Keréktőszeg* és *Hajóút* neveken kívül a *Mokacha*, olv. *Mokacs*a igen valószínűen szintén vízrajzi tárgykorre utal, minthogy a szláv *mok: *makaj*, *makati* 'nässen, netzen, einweichen stb.' és *mokrü* 'nass, feucht' szócsalád (vö. *Berneker*: *EtWb.* II, 8, 69—70) tartozékának magyarázható. Vö.: *R. Moschya*; 1427: *Mozcha*; ma: *Mokcsa* Ung megye délnyugati sarkában (Csánki I, 394).

Az *ingó* melléknévi igenév szerepel előtagul az *Ingóberek* határnévben, amelynek adatai: 1343: „Ad altiorem Berch peruenientes qui dicitur *Ingoberekerbercheorra* ... De ipso autem or *Ingoberekerbercheorra*“ | 1415: „Ad altiorem montem *Ingoberekerbercheora* dictum“ | 1430 k.: „Ipsius montis *Ingoberekerberche*“ (Oklsz. *ingó* al.). Hogy az *Ingóberek* kapcsolatban mi lehetett az *ingó* előtag értelme, illetőleg tárgyi tekintetben mire vonatkozhatott a nyelvi alakulat, ahhoz tudni kellene a különben bizonytalan, talán finnugor eredetű *berek* szó (SzófSz.) itteni jelentését. — A *berek* szónak szórványadatokban 'nemus, silva, virgultum, rubetum', régi szójegyzéki és szótári adatokban még 'saltus, lucus, Hain, Gebüsch' meghatározásai, illetőleg megfelelői fordulnak elő (Oklsz., NySz.). Egyes szórványadatok azonban arra mutatnak, hogy a szót a régiségben vízi, illetőleg vizenyős erdő- vagy liget-alakulatokkal összefüggésben is használták (l. Oklsz.). Hasonló a *berek* szó első értelmezése Cz F.-nál (I, 586): „Vizes lapályokat, folyók mellékét ellepő és sűrű bokrokból, tövisekből, vesszőkből álló cserjés erdőcske.“ Azt a fa-félét, amely ilyen helyeken leginkább tenyészett, *berék-fá*-nak hívták bizonyos vidékeken. Így *ber[ő]k-fa* a. m. 'égerfa' Gőcsej és Somogy megye (MTsz.); említve van 1738-ban *berek-fa* a zalamegyei Boldogfával kapcsolatban, vagy ezt írják 1864-ben: „*Berki rétek*, miután *berkes*, vagyis égerfákkal volt hajdan benőve“ Zalalövőről (l. Pais László: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza: Magyarország Földrajzi Nevei 2. sz. Magyarságtud. Int. kiad. 24, 22). A nyugati vidékek nyelvében *berék* a. m. 'vizjárta rét, posványos hely, láp' (MTsz.), vagyis olyan vizenyős tájrész, ahol fa itt-ott, vagy egyáltalában nem nőtt. Cz F. (uo.) szerint második „némely tájszokás szerint“ való értelme: „ingoványos, náddal, bozóttal buján benőtt lapály“. — A XIV—XV. századi *Ingóberek* nevet a jelzett vizenyős tájrész-típusok mindegyikére visszavihetjük.¹

¹ A fentiekhez hasonlóan értelmezett *ingó* és *berék* szókkal, illetőleg az *ingó-berék* kifejezéssel kapcsolja össze az *ungon-berken túl* szólást Erdődi József: *Nyr. LVI, 56—7. Zolnai Gyula: MNy. XXXIX, 151—2* szerint egy ilyen magyarázatban nincs semmi valószínűség.

5. B) 1230, 1263/1323: *Rengeusar*; 1231: *Rengeysar*; 1443, 1445, 1453: *Ry[e]ngews(a)r*: egy somogy megyei, a Kaposvártól délre volt Kapos- vagy Rupilújvárhoz tartozó mocsár—viz—hely neve (vö.: OklSz.; Csánki II, 638; PRT. I, 158, 198; Szentp.: KritJ. 425; HédervOkl. I, 210, 216; Ortway: Vízr. II, 152). A név a *rëng* (*ring*) ige -ő~ej képzős igeneve, amelynek székelyföldi *renge* változatáról mint a földomlással, földcsuszamlással kapcsolatos kifejezésről már fentebb beszéltünk.

Baráth Ferenc Deák Ferenc sőjtöri szülőházáról írt cikkében olvassuk: „Sőjtör határában *reng a rét*, ingoványos a föld és a nép mindjárt megadja a magyarázatot: „Ördögh György dúsgazdag várúr vára állt itt, elsüllyedt és azóta Ördögh György rabszolgái bosszúból mozgatják a földet, hogy rettegjen mindenki, aki erre jár.“ (Új Idők XLVIII. 35. sz. 1942. augusztus 29. 261. l.) Azért idéztem, hogy éreztessék, mennyire nem idegen a *rëng* a szóbanforgó fogalomkör kifejezései között.

Mindebből joggal következtethetjük, hogy a *rëngeteg* szintén lehetett a 'vizenyősségénél fogva bizonytalan szilárdságú talaj' jelölője. Alkalmazása, miként az *ingovány*-nál láttuk, a vizenyősség vagy mocsarasság fogalomkörében tovább bővíthetett, s így megkaphatta jelölőjéül, nevéül a vizenyősség, vizeség, mocsarasság közönséges velejárója: a 'nádas', a 'náderdő', aminek jellemző képzetmozzanata a 'sűrűség'. A 'sűrű náderdő'-ből mehetett át a 'fákból álló sűrű erdőség' és ebből a 'nagy sűrű erdőség' értelembbe.

Ilyenféle menetű jelentésváltozás annál inkább megtörténhetett, mivel az ilyen természeti alakulatok nem ritkán jelentkeztek egymás szomszédságában. Példa rá 1357: „trans-euntes per Siluas lutosas et condensas, ac Stagna et paludes, necnon prata arundinosa“ (ZichyOkl. III, 56) a szatmármegyei Szamosszeg és Pályi elhatárolásában. A középkori Magyarországon gyakoriak a mocsári vagy mocsaras erdők. Így: 1336: „locum *Macharus-jewld* vocatum... locum *Macharuspatak*... Quandam magnam silvam *Macharuserdew*“ (SztárayOkl. I, 115—6; OklSz. erdő al.) Ung megyében Nagymihály és a Laborc folyó: „Laborchvizy“ vidékén | 1337: „quoddam nemus *Mocharus* vocatum“ (i. h. 130) | 1421: „Siluam *Mocharos*“ (OklSz.) | 1467: „Siluam *Mocharas* nominatam“ (uo.). — Így van a Pesty-féle 1864-i gyűjtés szerint Gyergyóalfaluban: „*Gyikes* az is posványos erdős hely lévén gyikek laktak.“ (Szabó T. Attila: Gyergyói helynevek 21.) Bulla Bélától is olyan felvilágosítást kaptam, hogy a *rëngeteg*-nek a jelzett indítékból való keletkezéséhez és a jelzett irányban való jelentésfejlődéséhez a tárgyi feltételek a Székely-

földön is megvoltak, mind a mohaborította ú. n. fellápokkal vagy dagadólápokkal, mind pedig a nádas, kákás, szittyós ú. n. síklápokkal kapcsolatban.

5. C) A nádas más képzetmozzanatai révén is hozzájuthatott a *réngeteg*-gel való megjelöléshez. A szél mozgatta nádas nyújtott olyan képet, amelyet az *ing* vagy *rëng* (*ring*) igékkel és tartozékaikkal fejezhetek ki.

Meliusnak 1568-ban megjelent Szent Jánosában *Ingo bingo nad* kerül elő (NySz.).

Lovassy előbb idézett tanulmányának egyik helyén (28) azt írja, hogy a nádas széllel éppen úgy *ringott*, mint a kalászat hányta vetés. Másik helyén (13) meg ezt: „az egykori lápon a szemhatárig elnyúló nádasok és más üdezőld vízinnövényzet *rengetege* terült el a szemlélő előtt, széllel a háborgó tengert utánozva“. Lovassy nál (33) olvashatjuk még: „Az uraiak [a Dűngér-lá-p-ot] a nagy *nádréngetegen* át nehezen közelíthették meg“ | „A tyukodi határ *rengeteg* nádasai között...“¹ Lovassy megjegyzéseibe korántsem akarom belemagyarázni, hogy talán ő a *réngeteg* szót a nádas hullámozásának a képzetmozzanataira vonatkoztatva használta. Ő bizonyára a köznyelvi értelemben alkalmazta a szót.² Azonban érdemesnek tartottam rá hivatkozni, hogy igazoljam, mennyire felötlő vonása volt a nádasnak — még a természet-tudományos szakember szemében is — a hullámozás. Így válhatott kifejezésteremtő indítékká a kezdetleges szemléletben is. Ebbe az irányba tereli gondolatainkat az a leírás, amelyet Kiss Géza „Ormányság“ című művében ad az ormánysági mocsárterületek növényzetéről: „Ki merne a télen is híg, mély sarú *opárt* (feneketlen sár) rejtegető *gürühaj-rengetegnek*³ neki-vágni?“ (18.) Jegyzet a *gürühaj-rengeteg*-hez: „Gürü-haj: a zombékot elborító, szélben billegő-pillogó metsző-sás“ (19).³ Hasonlóan: „Zumbék tetején metszősás kiálló, éles, vékony levelei pillognak, lobognak, mozdulnak minden szellőmozdulásra: a *gürühaj*. ... De túl a lobogó *gürühajon* s örök ké-rin-gő-zörgő nádason integet már a síkvíz... Síkvíz eltűnik. Újra nád, *gürühaj*, ingovány, *sebhedék*...“ (55).³

Nem valószínű, hogy a lombos erdő levezetének a mozgása, rezgése lett volna az indíték a *réngeteg* szónak a jelzett vonatkozásokban való használatára.

5. D) A Pesty-féle kéziratoss Helységnévtárban a Vas megye délkeleti részén Vasvártól keletészakra fekvő Csipkerek helységgel összefüggésben a következő feljegyzést találjuk: „Hideg kúti dűllő, hol róna, hol dombos, agyak, ho-

¹ A dőltszedések és ritkítások tölem valók.

² Jó volna tudni, hogy a *réngeteg* szó él-e vagy élt-e az Ecsedi-láp mellékének a népnyelvében.

³ A *rengeteg* szót én szedettem dőlten. A ritkítások is tölem valók.

mok és kövecsvet természetű. Nevét az ott találtató forrás hidegkútból, mely télen nyáron egy eránt ivásra használható, az ott találtató rétek *rengeteg*, mocsár.“ Más bekezdésben: „*Szemenye*: Lapányos, liget, *rengeteg* részint berkes, víz mocsár túske bokros, részint haszon vehető, részint nem.“ (Kíírta Pais László; vö. Pais László i. m. 40.) *Derdák Antal* jegyző nem éppen sikerült fogalmazásából nem derül ki világosan, hogy a *rengeteg*, de egyszersmind más szók is milyen értelemben, milyen vonatkozásban szerepelnek itt 1864-ben. Az a körülmény, hogy vízrajzi alakulatokat jelentő szókkal együtt van említve a *rengeteg*, a mellett szól, hogy az imént tárgyalt 'ingovány' vagy 'nádas' jelentésben használja azt *Derdák*. Azonban az is lehetséges, hogy a szó az 'erdő' fogalomkörébe tartozó kifejezése *Derdák*knak; hiszen tudjuk, hogy *Csipkerek*en csakugyan volt is erdő (*Fényes*: Geogr. Szót. I, 221), a *Rába* jobbpartjának *Vasvár—Sárvár* közti szakaszán egykor elterülő hatalmas *Farkas-erdő* része (*Juhász Lajos*: A vasmegyei *Farkas-erdő*: Századok LXXI, 556, 572—3). De akár 'erdő', akár — s jobban effelé hajolhatunk — 'ingovány' vagy 'nádas' a *Derdák*-féle *rengeteg* értelme, a szó ő nála inkább népi nyelvelem és nem műveltségi szerzemény lehetett, minthogy *Csipkerek* 1864-i jegyzője, az idéztük gyűjtőív-részlet megfogalmazója, aligha volt valami különösebb iskolázottságú ember. — Mint *Dessics Rezső* csehimindszenti körjegyző úr közli, a *rengeteg* szó *Csipkerek*en és vidékén mindenütt él, mégpedig a sok túlzó fokaként, pl. így: „*Rengeteg* ember volt a vásáron.“ | „Az *Erdődy* gróf erdejében *rengeteg* fa van.“ | „...*rengeteg* adóssága van.“ A körjegyző úr szíves felvilágosítása szerint a körjegyzőség községeiben: *Csipkerek*en, *Csehimindszente*n, *Csehiben* *Rengeteg* nevű dűlő nincsen. Ami *Csipkerek*nek és környékének népesedési és nyelvfejlődési menetét illeti, arra nézve megjegyezhetjük, hogy ezen a vidéken a XVIII. században több telepítés történt, és maga *Csipkerek* is a *szombathelyi* káptalannak a XVIII. század közepe táján létesített német telepes községe (*Juhász* i. h. 571—2 és *Dessics* körjegyző úr levele). *Derdák Antal* egyébként — úgy látszik (*Dessics*) — *Csipkerek* északi szomszédosából, *Szemenyéről* származhatott (mint látuk, *Csipkerek* határában is van „*Szemenye*“, ami nyilván *Szemenye* határából került át).

6. α) 1353: „quandam particulam possessionarie porcionis in dicta possessione wgh [Comitatus Castriferrei] habitam scilicet terras arabiles... aparte possessionis Mogassi adiacentes et terras passuales seu *Campestria* ac virgultum iuxta possessionem *Rengeth* ab oriente ac fenilia secus fluuium *Morzol* abaquillone adiacencia seu in *Sulis* [így!]" (*HazOkm.* IV, 179). Az oklevélben szóbanforgó *Ugma* a vasmegyei *Vönöckhöz* tartozó.

puszta Celltől északra Ostffyasszonyfától keletre; a szomszédos Magasi a bakonybéli apátság birtoka (Csánki II, 773).

β) 1518: Villa *Rendged* (*Renedged?*) Al-Diód = Algyógy tartozékai között; a mai *Renget* Hunyad megyében a Marostól északra Algyógy és Mada között Szászvárostól északnyugat felé (Csánki V, 131—2); Lipszky: *Renget* ~ oláh *Rengety*.

γ) A következő adatokat Szabó T. Attila volt szíves rendelkezésemre bocsátani kalotaszegi helynévgyűjtéséből — még Kalotaszeg helyneveit tárgyaló nagyszabású, e nemben egyedülálló műve adatokat tartalmazó I. kötetének¹ megjelenése előtt. 1. Kalotaszentkirály. 1608: az *Rengeten* (sz., k.). 1715: Az *Rengeten* (sz.). 1720, 1723, 1728, 1737, 1743.: A *Rengeten* (sz.). 1739: az Sáros patakon túl az *Rengeten* (sz.) 1781: A *Renget* közepibe, a *Rengeten* alább (sz.). 1864: *Renget* ez sovány természetű határrész, leginkább zabot terem. Ezen határrészeiről a' hagyomány az, hogy hajdon rengeteg erdő volt. — 2. Magyarókerke. 1734: A *Rengeten* (sz.). 1806: A *Rengeten* (sz.). 1864: *Renget*. Ez régiebb időkben rengeteg erdő volt s a lakosok népesedésével apránként kiirtatván — jelenben gabona termő földnek használtatik mint szép teres hely. 1866, 1868: *Renget* (k.). — 3. Remete (elpusztult magyar falu Bánffyhunyad és Hados ~ Hodos között; határa e két hely és valószínűleg Malomszeg, Magyarókerke és Kalotaszentkirály határába olvadt bele). 1646: Az *Renget* sziliben (sz.). 1712: *Renget* (e.). 1763: *Renget* (e.) [részben e falu, részben Bánffyhunyad határában]. 1720: A *Renget* erdő mellett (e.). 1737: A *Renget* Erdő mellett (e.). 1764: *Renget* n. tilalmas erdő. 1771: In Territorio Praedii Remete adjacet *Renget* nominatur (e.). 1788: Sylvae *Renget* dictae. 1801: *Renget* (e.). — 4. Bánffyhunyad. 1683: az *renget* mellett (rét). XVIII. sz. eleje: *Renget* (tilalmas e.). 1737: A *Renget* Alatt. 1754: A *Renget* alatt (k.). 1786: *Renget* alatt. XVIII. sz. közepe, 1792: A *Renget* alatt (k.). 1822: *Renget* (e.). — 5. Zentelke. XVIII. sz. eleje: *Renget* nevű tölgyes erdő. — 6. Nyárszó. 1770: *Renget* nevezetű már egészen elpusztult közös erdő. 1799: *Renget* (e.).

Szabó T. Attila még ezt közli velem: A felsorolt történeti adatok és az 1941. évi helyszíni gyűjtés eredményei alapján három *Renget*-et különböztethetünk meg. 1. A kalotaszentkirályi *Renget* enyhén lejtő domboldalon fekvő kaszáló és szántó. Mindkét felől patak határolja: egyik oldalon a „Sáros-patak“ (vö. az 1739-i adattal is!), másikon a „Cseresnyéspatak“.

¹ Kalotaszeg helynevei I. Adatok. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi Szabó T. Attila. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1942. XVIII + 501 l., négy külön melléklettel és 42, a szöveg közé nyomott térképvázlattal.

2. A második *Renget* Magyarókereke határán van. E falu tőszomszédos Kalotaszentkirállyal, és a két *Renget* is egy irányban van: csak egy út és egy kisebb földterület választja el őket egymástól. Így nem lehetetlen, hogy a kettő eredetileg egy nagy összefüggő terület neve, és a közöttük levő határrészek nevei később keletkeztek. Különben mindkét terület mellett elfolyik a kalotaszentkirályiaktól „Cseresnyéspatak“-nak, a magyarókerekiektől a *Renget* közelében „Rakottyáspatak“-nak nevezett patak. E patak mocsaras, nádas környékű, régebben még inkább az volt. Mutatja ezt a jellegét egyébként annak a patakocskának a neve, amely Magyarókereke belsőségéből a „Telegdi csorgó“-ból kiindulva a falun keresztül külön név nélkül halad, de a faluból kijutva ma is vízenyős, nádas, sátes környékéről „Nádpatak“-nak, illetőleg „Nádelőpatak“-nak neveztetik, és ilyen néven folyik bele a „Zubogóji hid“ táján a „Rakottyapatak“-ba. A „Nádelő pataka“ torkolatánál levő ma csak apró fűzbokrokkal benőtt nádas, mocsaras területet nevezik „Rakottyá“-nak (rumén *Rokot'aba*). Ezzel határos, illetőleg idáig nyúlik le a *Kisrenget* ~ rumén *Rēnget d'in zos* (azaz: Alsórenget) és feljebb a *Nagyrenget* ~ rumén *Rēnget*. A *Renget*-nek legalább is a széle tehát itt vízenyős, régebben a mesterséges árkolás előtt még inkább az lehetett. Ez a *Renget* ma szántó, kaszáló és a történeti adatok szerint is legalább kétszáz évre visszamenőleg az volt. 3. A harmadik *Renget* az elpusztult magyar Remete határában terült el, de Bánffyhunjad határába is átnyúlt. Lehet, hogy ez a *Renget* folytatódott a Körös vizén át a mai Kalotaszentkirály határában meglevő *Renget*-ben. — A Nyárszóról és Zentelkéről idézett *Renget*-ek alighanem csak a forrás félrevezető zavarossága miatt kerültek a két falu helynevei közé.

Az α), β), γ) alatt ismertetett *Renget* helynevekben egy *rēnget* közzsót kereshetünk, s ezt a *rēng* ige -et képzős származékának tarthatjuk. Azok a tárgyi mozzanatok, melyeket α) alatti idézetünkben ritkítással kiemeltünk, arra vallanak, hogy a vasmegyei *Renget* birtok a Marcal balpartjának vízenyős, berkes („virgultum“) részén vagy része mellett feketett. Ami a γ) alatt idézett kalotaszegi *Renget*-eket illeti, az én nézetem szerint is eredetileg egy összefüggő területet, tájalakulatot neveztek így, s ez a tájalakulat vagy annak a környéke — amint Szabó T. Attila megállapításaiból joggal következtethető — vízenyős, mocsaras, nádas, sásas, fűzbokrokkal benőtt volt. Ennélfogva alig fér hozzá kétség, hogy ezekben az esetekben, de a β) esetben is a *rēnget*-nek voltaképen 'ingovány' vagy 'nádas' a jelentése, ilyen természetű tájalakulatot neveztek el vele, s erről vitték át a környezetre, így a szomszédos emelkedésekre, erdőrészekre.

7. Mivel 1941 végén, 1942 elején úgy láttam, hogy a *réngeteg* ismert jelentéseinek létrejöttéhez a legmegfelelőbb tárgyi indítékokat, a legtermészetesebb jelentésfejlődési menetet úgy tudjuk megtalálni, ha a szónak valamikori 'ingovány' jelentéséből indulunk ki, vizsgálódásaim körébe akkor belevontam 'ingovány' jelentésű szavainkat. Így merült fel bennem az a gondolat, hogy közéjük tartozik a *hint* és *hind* igéknek — a *himbál*, *himbókázik*, *hingál*, *hingáz*, *hingároz* igék rokonságának — néhány származéka is.

Ekkor fordult hozzám Mészöly Gedeon azzal a kérdéssel, nem tudnám-e adatokkal támogatni a kidei *Hintómező* nevének és a *hinár* szónak az eredetére vonatkozó — hamarosan megjelenendő — magyarázatát. Közöltem vele, hogy igenis vannak olyan adataim és észrevételeim, amelyeknek ő valószínűleg hasznát veheti. Az alábbiakkal tehát részben az ő érdeklődését óhajtom kielégíteni, illetőleg „A kidei *Hintómező* nevének és a *hinár* szónak eredete” címen azóta megjelent cikkét (Nép és Nyelv I, 225—36) kívánom kiegészíteni.

1296: „medietatem possessionis Palathka vocate, et aliarum quatuor arearum Mykoteluke, Thehuenusteluke, et Legun vocatarum, simul cum medietate sylue *Hintus* vocate, in uno ambitu sub certis metis inclusarum“ (ÁrpÚjOkm. V, 151); Palatka Mikótelek és Tehenestelek pusztákkal, továbbá Légen: Széktől délkeletre, Kolozsvártól kelet felé | 1344: „silue *Hyntuserde* nominate“ (AnjouOkm. IV, 419; id. OklSz. *erdő* al.); a fentjelzett helyrajzi környezetben. 1352: „circa unum rivulum *Hyntus* a parte septemtrionali super unum monticulum“ (i. h. V, 562). Az utolsó oklevél adataiból meríthető helymeghatározások: „Mykoteleke alio nomine Markhazaeleufelde... unam stratam, que tendit versus Palathka... magnam viam, que tendit versus villam Buza a parte septemtrionali, que separat inter terram Mykoteleke, Markhaza alio nomine Eurholm et Zawa.“ Ezek azt mutatják, hogy az a bizonyos *Hintus* p a t a k Kolozs és Doboka megyék határvidékén Palatka—Száva—Márokháza közti területen volt, a „lacus Hodos“ (Lipszky: Tkp. VI. S—T. 60—1.) nyugati felén. Mellette vagy a közelében lehetett a *Hintus* *erdő*. — A *Hintus* a *hint-igéből alakult -s képzős névszó, amilyen a *til*-ből a *tilos*, a *lát*-ből a *látus* ~ *látos* ebben: *drágalátos* (vö. Pais: MNy. XXXVI, 262—4). A *hintus* a 'himbálózó, ingó' jelentésben vált az 'ingovány' és az 'ingovány közelében levő víz és erdő' jelölőjévé.

A Kolozsvártól észak felé, Széktől nyugat felé a Borsavölgyben fekvő dobokamegyei Kidéről közli Balassa Iván feljegyzése után Mészöly: „*Hintómező*. *Hinár*os mező volt valamikor; ma *erdő*.“ Mészöly (i. h. 232) azt gondolja, hogy a kidei *Hintómező* névben a *Hintó* az volt, ami az ecsedi *ingó*: 'úszósziget', 'láp', a *Hintómező* pedig

a. m. 'ingó-mező' = 'láp-mező, lápos-mező'. Magam inkább azt hiszem, hogy a *Hintó-mező* valamikor 'vizenyőssége miatt ingó, rengő: *hindó* ~ *hintó* földdarab' volt. Azonban nem vonom kétségbe annak a lehetőségét, hogy azon a helyen egy vagy több úszó-sziget, láp volt; ez tárgyi kérdés: annyira mély víz borította-e a területet, hogy rajta olyanok keletkezhettek.

Szabó T. Attila (Nép és Nyelv II, 240—1, illetőleg: Kalotaszeg helynevei I.) újabb idevágó adatokat közölt. — Ezek egy része a kalotaszegi Középlak egyik határnevére vonatkozik. Az első adat 1714: *Hinto Aj előtt* (rét); több adat a XVIII. századból; ma: *Hintóája*. Szabó T. Attila szerint a *Mészöly*től értelmezett *hintó* 'láp, mocsár' és a közszói szerepében már kihalt *áj* 'völgy' szavak összetételéből keletkezett. — Az ugyancsak kalotaszegi Váralmás: 1826: *a' Hintoajban* (szántó); 1892: *Hintó alja*; ma: *Hintóája*.

Szabó T. Attila idézett közlésében hivatkozik arra, hogy a Kolozsvár melletti Kisbácson van *Hintós: Hintos* ~ oláh *Hint'eus* (kaszáló) határnév. Világosan megfelel a fentebb közöltük *Hintus* neveknek.

1211: „In villa Beseneu... Et inde metis interpositis venit per silvestrem palmitem [erdei sarjadzás, eresztvény] usque ad *Hindoja*“ (PRT. X, 510); Besenyő, aminek határjelei között ez a bizonyos *Hindófa* szerepel, bodrogmegyei hely volt (vö. PRT. X, 430—1). 1386: „Extendit se ad quandam arborem *Hyndoja* nuncupatam wlgariter“ a veszprémmegyei Szentkirályszabadjával kapcsolatban (Oklsz.). — A *hindó-fa* *Mészöly* szerint olyan fajtájú fát jelentett, amely valami *hintó-mezőn*, azaz lápos mezőn díszlett. Nyárfára gondol: amint a *nyár-fa* szó eredeti jelentése 'mocsár-fa, láp-fa', a *hindó-fa* a nyárfának azokon a tájakon lehetett a neve, amelyeken a lápok, ingókat *hintó*-knak nevezték (i. h. 233). — A *hindó-fa* mivoltának kérdésében nem vagyok egy véleményen *Mészöly* lyyel. Én azt gondolom, hogy a *hindó* jelzőt a *fa* ez esetben nem a tenyésző helyének a sajátosságáról kapta, hanem valami közelebbi tulajdonságáról, pl. arról, hogy egyik letört ága a másikon keresztben fekvő *himbálózott*. E mellett szól az 1342: „Cuiusdam arboris *Hynthouskurtil*“ ~ 1373-i átírás: *Hyntouskurtuel* (Oklsz. *körtvély* al.); ez a bizonyos *körtvély* aligha nőtt ingoványon, és még kevésbé nőhetett ingólápon.

Mészöly a tőle tárgyalás alá fogott szócsoport eredetének földerítésében a közöltem — forgalomban nem levő — adatoknak talán bizonyos mértékig hasznát tudja venni, amint viszont a kidei *Hintó-mező*-re, valamint a kalotaszegi *Hintó*-kra és *Hintos*-ra vonatkozó adatok nekem jöttek kapóra.

Az előadottakat latra vetve a *réngeteg* szó eredetére, illetőleg jelentésfejlődésére vonatkozó véleményemet ebben alakítottam ki: Amíg később esetleg előkerülő adatok más irányba nem mutatnak, legvalószínűbbnek tartom az 5. szakaszban kifejtett azt a lehetőséget, hogy a *rëng* ige *-eteg* képzős származékának 'ingovány-féle' jelentéséből indulhatunk ki. Hangsúlyozom: ezt a megoldást csak valószínűnek értékelem, valószínűbbnek, mint a többit.

Kérdezhetné valaki, sőt — meg vagyok győződve — többen kérdezik is, hogy miért foglalkoztatom tudományunk nyilvánosságát lehetőségek, valószínűségek hánytorgatásával. Hát igen! itt is megnyilvánul az a rossz tulajdonságom, hogy nem ragaszkodom a kategórikus elintézésekhez. Hogy miért? Az akármilyen szigorúan kihirdetett „igazságok”-ról sokszor kiderült és kiderül a jövőben is, hogy nem igazak. Az én szerény „valószínűség”-emről meg kiderülhet, hogy nem járt túlságosan távol az igazságtól. Vagy ha a valószínűség valószínűség marad is, akkor sem volt talán egész haszontalan számot adni arról-hogy mikép jutottam el hozzá.

A *réngeteg* szó fejtegetését egyébként különösen alkalmastnak tartottam annak a felfogásnak (természetesen korántsem akarom ezt a felfogást magamnak kisajátítani) példázására, hogy az etimológia mennyire nem merülhet ki annak a megállapításában, hogy valamely nyelvelem miből lett. — A „miből?” mellett fontos a „hogyan?” is. S a „hogyan?”-hoz nem elegendő csupán az alapszó és a formans vagy formansok megjelölése. Szükség van arra, hogy a jelentésfejlődés mozzanatait lehetőleg minél összefüggőbb menetben tisztázzuk. Itt aztán a módszertani előírások gyakran cserben hagynak bennünket. Sokszor egyedi körülményekre, esetlegességekre kell vadásznunk, mert nem egyszer ezekben — és nem szép szabályok szerint eszeskedő általánosításokban — tapinthatunk rá a nyelvben lüktető, a nyelvet valóságban formáló életre.

A *réngeteg* ilyen irányú magyarázatát felette megnehezíti, hogy a szónak igen szűk jelentésköre ismeretes, s ami ismeretes, az nagyon távol esik az alapszóként kínálkozó *rëng* jelentéstartományától. A jelentésszegénység bizonyára azzal függ össze, hogy a szó — a mi számunkra! — történettelen, noha szinte kétségtelenül régi nyelvelemmel van benne dolgunk. A jelentésfejlődésnek a történettelenség következtében homályba vésző átmeneti mozzanatait más — jól tudom — nem egy helyen ingoványos utakon próbáltam megközelíteni: a szótári, a nép- és műköltészeti, a népnyelvi adatok számbavételével, továbbá analógiák felmutatásával, amelyek az alapszóval rokonértelmű nyelvelemek jelentésfejlődésében merülnek fel.